

Η ελληνική ταυτότητα της ισπανικής λογοτεχνίας

Κωνσταντίνος Γ. Κασίνης

Η ελληνική ψυχή έχει πολύ περισσότερη σχέση κι' ομοιότητα με την Ισπανική, παρά με οποιαδήποτε άλλη, είτε μεσημβρινή είτε βόρεια, είτε δυτική είτε ανατολική.

Γρ. Ξενόπουλος

Προλογικά.

Στην εισήγηση αυτή παρουσιάζεται η δεξίωση της ισπανικής λογοτεχνίας από την ελληνική γλώσσα και πολιτισμό, με αφητηρία τις αυτοτελώς εκδεδομένες μεταφράσεις λογοτεχνικών έργων. Η περίπτωση της ισπανικής λογοτεχνίας αποτελεί ένα ενδιαφέρον κεφάλαιο του προγράμματος, το οποίο άρχισε εδώ και είκοσι χρόνια, και αφορά στην πρόσληψη των ξένων λογοτεχνιών από την ελληνική μέσω της μετάφρασης. Το πρόγραμμα περιλαμβάνει την *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας*, της οποίας εξεδόθη ήδη ο πρώτος τόμος (19^{ος} αι.)¹, και την «Ιστορία των ελληνικών μεταφράσεων και μεταφρασεολογίας», η οποία κτίζεται σιγα-σιγά με την επεξεργασία επιμέρους μερών, ένα από τα οποία θα είναι «Η ελληνική ταυτότητα της ισπανικής λογοτεχνίας».

Η χαρτογράφηση των στοιχείων.

Η χαρτογράφηση των μεταφράσεων θα δείξει ανάγλυφα την κλιμάκωση της έντασης του ενδιαφέροντος προς την ισπανική λογοτεχνία μέσα στον χρόνο και την αναλογική σχέση της με τις κυρίαρχες γλώσσες-πηγές που επηρέασαν την νεοελληνική λογοτεχνία, ένεκα των ιστορικών και πολιτισμικών συγκυριών, ήτοι της ιταλικής (16^{ος} - 18^{ος} αι.), της γαλλικής (19^{ος} αι.) και της αγγλοαμερικανικής (20^{ος} αι.).

Κατά τους αιώνες 16^ο-18^ο δεν έχουμε καμιά εκδεδομένη μετάφραση ισπανικού έργου. Από τις 110 αυτοτελείς βιβλιογραφικές μονάδες της περιόδου 80 προέρχονται από την ιταλική, 20 από την γαλλική, 4 από ανατολικές γλώσσες, 3 από την γερμανική, 2 από την αγγλική και 1 από την ρωσική. Κατά τον 19^ο αι. έχουμε 23 μονάδες μεταφρασμένες από την ισπανική λογοτεχνία στα ελληνικά, ήτοι: 1831-1840: 1, 1841-1850: 0, 1851-1860: 5, 1861-1870: 1, 1871-1880: 8, 1881-1890: 5, 1891-1900: 3. Κατά τον 20^ο αιώνα έχουμε 219 μονάδες, οι οποίες κλιμακώνονται κατά δεκαετία ως εξής: 1901-1910: 5, 1911-1920: 4, 1921-1930: 4, 1931-1940: 3, 1941-1950: 6, 1951-1960: 12, 1961-1970: 24, 1971-1980: 49, 1981-1990: 52, 1991-2000: 50, και 9 αχρονολόγητες.

Στις 3.215 βιβλιογραφικές μονάδες που εκδόθηκαν αυτοτελώς κατά τον 19^ο αιώνα οι προερχόμενες από την ισπανική είναι μόνον 23, ήτοι το 0,72%. Στις 20.000 περίπου βιβλιογραφικές μονάδες των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας που εκδόθηκαν κατά τον 20^ο αιώνα μόνον οι 219, σύμφωνα με τα προσωρινά στατιστικά στοιχεία, προέρχονται από την ισπανική λογοτεχνία, ήτοι το 1,10%.

¹ Κ. Γ. Κασίνης, *Βιβλιογραφία των ελληνικών μεταφράσεων της ξένης λογοτεχνίας*, τομ. Α': 19^{ος} αι. (1801-1900), Αθήνα, ΣΩΒ, 2006 [στο εξής, Κασίνης, *Βιβλιογραφία*].

Ειδολογία.

Όσον αφορά στην ειδολογία των μεταφρασμένων έργων. Κατά τον 19^ο αιώνα από τις 23 αυτοτελείς βιβλιογραφικές μονάδες οι 19 είναι μυθιστορήματα και διηγήματα και οι 4 σκηνικά έργα. Αυτό στοιχίζεται με τον συρμό του 19^{ου} αιώνα, κατά τον οποίο το 57% επί του συνόλου είναι μεταφρασμένα, κυρίως γαλλικά, μυθιστορήματα. Κατά τον 20^ο αιώνα έχουμε 219 αυτοτελείς βιβλιογραφικές μονάδες. Από αυτές οι 129 είναι μυθιστορήματα (με ολίγα διηγήματα), οι 45 είναι ποίηση και οι 45 είναι θέατρο.

Οι δημιουργοί.

Αναφέρω αλφαβητικά τους Ισπανούς συγγραφείς, έργα των οποίων έχουν μεταφραστεί στα ελληνικά και έχουν εκδοθεί αυτοτελώς: Rafael Alberti: 1, Ciro Alegria: 1, Leon Allar: 1, Isabel Alvarez de Toledo: 1, Gonzalez Anaya: 1, Agustin Gomez Arcos: 8, Wenceslao Ayguals de Izco: 1, Felix de Azua: 1, Pio Baroja: 2, Jacinto Benavente: 2, Francisco Brines: 1, Luis Buñuel - Salvador Dalí: 1, Calderon de la Barca: 7, José Camilo Cela: 5, Luis Cernuda: 1, Miguel Cervantes y Saavedra: 56, Prada Manuel Conzález: 1, Salvador Dalí: 1. José Echegaray: 2, Salvador Espriu: 1, Eleanor Farnes: 1, Manuel Fernández y González: 6, Benito Perez Galdós: 3, Don Enrique Gaspar y Rimbao: 2, Luis Emmanuel González: 1, Juan Goytízolo: 1, Vicente Blasco Ibañez: 3, Ramon del Vallier Inglàn: 1, Juan Ramon Jimenez: 4, Juan Eduardo Juniga: 1, Federico Garcia Lorca: 65, Antonio Machado: 1, Antonieta Madrid: 1, Eduardo Mentoza: 5, Tirso de Molina: 1, Manuel Vázquez Montalbán: 11, Pablo Picasso: 2, Carme Riera: 1, Mersé Rodoreda: 1, Alberto Molina Rondriquez: 1, Miguel de Σαλαμπέρ: 1, San Juan de la Cruz: 1, Jesus Fernández Santos: 2, Luis Martin Santos: 1, Jorge Semprún: 7, Gaia Servadio : 1, Miguel de Unamuno: 5, Armando Palacio Valdés: 1, Galiano Juan Valera y Alcalá: 1, Lope de Vega: 3, Ανθολογίες: 5². Με βάση τον κατάλογο αυτόν, οι 12 συγγραφείς, έργα των οποίων έχουν εκδοθεί περισσότερες φορές είναι οι: Federico Garcia Lorca: 65, Miguel de Cervantes: 56, Manuel Vázquez Montalbán: 11, Agustin Gomez Arcos: 8, Calderon de la Barca: 7, Jorge Semprún: 7, José Camilo Cela: 5, Eduardo Mentoza: 5, Miguel de Unamuno: 5, Juan Ramon Jimenez: 4, Vicente Blasco Ibañez: 3, Lope de Vega: 3.

Όπως φαίνεται από τον αριθμό των μεταφράσεων, των παραστάσεων, των διασκευών κτλ., οι πιο αγαπημένοι συγγραφείς στον ελληνισμό Ισπανοί συγγραφείς είναι ο Θερβάντες και ο Λόρκα. Ο Θερβάντες είναι ο πρώτος Ισπανός συγγραφέας, του

² Πρόκειται για τις *Φωνές από την Ισπανία* της Σοφίας Εμμ. Χατζιδάκη σε δύο εκδόσεις, Αθήνα 1975, και δεύτερη έκδοση συμπληρωμένη, Αθήνα 1977, στις οποίες περιελήφθησαν ποιήματα των: Gustavo Adolfo Bequér, Antonio Machado, Vicente Aleixandre, Rafael Alberti, Luis Cernuda, José Luis Hidalgo, Marcos Ana, Enrique de Mesa, Manuel Machado, Pedro Salinas, José Maria Remán, F.G. Lorca, Miguel Hernandez, Blas de Otero: την *Ποιητική ανθολογία από τον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο* του Νίκου Σπάνια, Θεσσαλονίκη, Εγνατία, 1980: την *Ανθολογία ισπανικής ποίησης του Ηλία Ματθαίου, XII - XX αιώνας*, Αθήνα, Γνώση, 1983, και του ιδίου, *Σύγχρονη ισπανική ποίηση, από την «Γενιά του εμφυλίου πολέμου» έως σήμερα*, Αθήνα, Γνώση, 1989, όπου ανθολογούνται οι: Juan Gil-Albert, Leopoldo Panero, Miguel Hernandez, Luis Rosales, Gabriel Gelaya, Juan Eduardo Cirlot, Blas de Otero, Ricardo Molina, José Luis Hidalgo, José Hierro, Manuel Alvarez Ortega, Carlos Bousoño, Alfonso Canales, Pablo Garcia Baena, Carlos Edmundo de Ory, Angel Gonzalez, José Maria Valverde, José Agustin Goytízolo, Jaime Gil de Biedma, José Angel Valente, Francisco Brines, Claudio Rodriguez, José Maria Alvarez, Felix de Azua, Perez Gimferrer, Antonio Colinas, Guillermo Carnero, Leopoldo Maria Panero, Luis Alberto de Cuenca, Jaime Siles, Luis Antonio de Villena: Μαρία Λαϊνά, *Ξένη ποίηση του 20^{ου} αιώνα, επιλογή από ελληνικές μεταφράσεις*, Αθήνα, Λωτός, χ.χ., όπου και οι ακόλουθοι Ισπανοί: Vicente Aleixandre, Rafael Alberti, Jorge Guillen, F.G.Lorca, Salvador Espriu, Antonio Machado, Jaime Gil de Biedma, Francisco Brines, Juan Ramon Jimenez. Εδώ καταχωρίζονται και τα *Στιχάκια του φλαμένκο*, επιλογή - σημειώσεις - μετάφραση Ξ.Α.Κοκόλης, Αθήνα, Στιγμή, 1989.

Βέβαια, σε αυτούς πρέπει να προστεθούν και αρκετοί άλλοι που θ' αποκαλυφθούν από την ευρετηρίαση των ελληνικών περιοδικών, όπου βρίσκονται κατεσπαρμένες μεταφράσεις τους.

οποίου έργο μεταφράζεται στα ελληνικά και εκδίδεται αυτοτελώς. Πρόκειται για το ποιμενικό μυθιστόρημα *Γαλάτεια*, που μεταφράσθηκε κατά πάσαν πιθανότητα από τα γαλλικά³ από τον Ε. Δ. Ηλιόπουλο και τυπώθηκε στην Πάτρα το 1836. Ο *Δον Κιχώτης* εμφανίσθηκε για πρώτη φορά στα ελληνικά το 1852 με την μετάφραση της διασκευής του Florian από τον Θεόδωρο Κατραμίζ υπό τον τίτλο *Ο Δον-Κισώτος της Μάγχης* και κατ' επιλογή και διασκευή αγνώστου στην Αθήνα το 1860 υπό τον τίτλο, *Δον Κισότ ή τα περιεργότερα των συμβάντων αυτού*. Ολοκληρωμένο το έργο παρουσιάσθηκε στα ελληνικά το 1864 στην Τεργέστη πάλι από την γαλλική μετάφραση του Florian και εικονογραφίες του Doré από τον σπουδαιότερο Έλληνα μεταφραστή του 19^{ου} αιώνα, τον Ιωάννη Ισιδωρίδη Σκυλίση, μ' έναν αξιόλογο πρόλογο, στον οποίο ανάμεσα στα άλλα σημειώνει και τα ακόλουθα ελεγκτικά σχετικά με την καθυστερημένη μετάφραση του έργου στα ελληνικά: «τολμώνεν ειπείν ότι η έλλειψις αυτή εξήλεγγέ τινα απειροκαλίαν»⁴. Η μετάφραση του Σκυλίση επανεκδόθηκε στην Κωνσταντινούπολη σε δύο τόμους το 1882⁵, στην Αθήνα το 1911 από τους εκδότες Αναγνωστόπουλο και Πετράκο⁶, στην Νέα Υόρκη από τον «Εθνικό Κήρυκα» το πρώτο ήμισυ του 20^{ου} αιώνα, χωρίς να αναφέρεται το όνομα του μεταφραστή⁷, και το 1985 σε φωτομηχανική αναπαραγωγή της τεργεσταίας πρώτης έκδοσης⁸. Σταθμό στην ιστορία της μετάφρασης του έργου αποτελεί η μετάφραση από τα ισπανικά του Κ. Καρθαίου, η οποία δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά το 1919 ως παράρτημα του Νουμά⁹. Η μετάφραση επανεκδόθηκε το 1944 από τον «Αετό» με μίαν αξιόλογη μελέτη του μεταφραστή για τον «Θερβάντες και το έργο του», και το 1954 από τις εκδόσεις «Σύγχρονη Λογοτεχνία»¹⁰. Ο Κ. Καρθαίος πέθανε το 1955 χωρίς να προλάβει να ολοκληρώσει την μετάφραση του δευτέρου μέρους του έργου. Η μετάφραση ολοκληρώθηκε με την συμβολή της Ιουλίας Ιατρίδη και εκδόθηκε σε δύο τόμους από την «Εστία» το 1954¹¹ και έκτοτε αρκετές φορές από τον ίδιο εκδοτικό οίκο. Μετά την συμβολή της Ιατρίδη, έχουμε και δεύτερη μεταφραστική πρόταση για την συμπλήρωση της μετάφρασης του Καρθαίου από τον Κώστα Κουλουφάκο το 1961¹². Άλλοι μεταφραστές του έργου ως το τέλος του αιώνα είναι ο Σωτήρης Πατατζής το 1954¹³, ο Ηλίας Ματθαίου το 1994¹⁴, η Βίτω Αγγελοπούλου το 1995¹⁵, και ο

³ Αντίτυπο του βιβλίου δεν είδε ούτε ο Γκίνης ούτε εγώ, ούτε άλλος κανένας ως το 2006.

⁴ Βλ. «Πρόλογος του μεταφραστή», στο: Cervantes, *Δον Κιχώτης ο Μαγκήσιος*, εν Τεργέστη 1864, σ. III· βλ. και Κασίνης, *Βιβλιογραφία*, αρ. 903.

⁵ Κασίνης, *Βιβλιογραφία*, αρ. 2019, 2020.

⁶ Μιχαήλ Κερβάντη, *Δον Κιχώτης ο Μαγκήσιος ---*, εν Αθήναις [1911].

⁷ Μιχαήλ Θερβάντες, *Δον Κιχώτος ο Μαγκήσιος*, New York, χ.χ.

⁸ *Δον Κιχώτης ο Μαγκήσιος ---* Αθήνα 1985.

⁹ Μιχ. Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, Μετάφραση Κ. Καρθαίου (από τα ισπανικά), 1919, <Παράρτημα του Νουμά>, σσ. [III]+296.

¹⁰ Μιχ. Θερβάντες, *Ο Δον Κιχώτης*, μετάφραση και πρόλογος Κ. Καρθαίου, Αθήνα, Εκδόσεις «Σύγχρονης Λογοτεχνίας», 1954, σσ. 554 εικ.

¹¹ Μιχ. Θερβάντες, *Ο Δον Κιχώτης*, μετάφραση και πρόλογος Κ. Καρθαίου, τόμ. Α' - Β', Εστία, 1954. Στον δεύτερο τόμο προστίθεται και το όνομα της Ιουλίας Ιατρίδη.

¹² Βασική Βιβλιοθήκη της Παγκόσμιας Κλασικής Λογοτεχνίας. Το έργον επιμελείται ομάς Ελλήνων λογοτεχνών. Μιγκέλ Θερβάντες, *Ο Δον Κιχώτης*, μετάφρασις Α' μέρους Κ. Καρθαίου, μετάφρασις Β' μέρους Κ. Κουλουφάκου, [1961].

¹³ Η μετάφραση εξεδόθη για πρώτη φορά το [1954] από τις Διεθνείς Εκδόσεις «Δελήχρυσος», το 1971 από τον «Πάπυρο» σε τρία τομάρια με «προλογικό σημείωμα» του Β. Γ., και το 2000 σε δύο τόμους από τις εκδόσεις «De Agostini Hellas».

¹⁴ Μιγκέλ ντε Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, τομ. Α' - Β', εισαγωγή - μετάφραση - σχόλια Ηλίας Ματθαίου, Αθήνα, Εξάντας, 1994. Η μετάφραση ξανατυπώθηκε το 2002.

¹⁵ *Δον Κιχώτης*, μετάφραση Βίτω Αγγελοπούλου, τόμ Α' - Β', Αθήνα, Δελφίνι, 1995.

Δημήτρης Ρήσος το 1997¹⁶. Από τις αξιόλογες διασκευές του έργου είναι η θεατρική από τον Ιδομενέα Στρατηγόπουλο το 1903¹⁷, και η διασκευή του Βάρναλη για νέους, που έως τον Ιούνιο του 2009 πούλησε 59.000 αντίτυπα¹⁸ (α΄ έκδοση 1956), του Γιάννη Κότσικα¹⁹, της Γεωργίας Δεληγιάννη-Αναστασιάδη²⁰, κ.ά.²¹. Ο Γεώργιος Σ. Μενάρδος στο αξιοπρόσεκτο προλογικό σημείωμά του, στην μετάφραση ενός επεισοδίου από τον *Δον Κιχώτη*, χαρακτηρίζει «εθνική υπηρεσία» την μετάφραση του έργου από τον Καρθαίο και τον ίδιο «ήρωα μεταφραστή». Στο ίδιο σημείωμα αναφέρει γνώμη του πατέρα του Σίμου Μενάρδου, που θεωρούσε τον Θερβάντες ως τον «καλύτερο πεζογράφο του κόσμου»²².

Του Θερβάντες μεταφράστηκαν και οι *Novelas Ejemplares* σε δύο τόμους από τον Ηλία Ματθαίου με εκτενή εισαγωγή στην ισπανική λογοτεχνία, τον βίο και το έργο του συγγραφέα, και ανάλυση των μεταφραζομένων νουβελών²³. Μεταφράστηκαν επίσης οι *Αρχικλεφταράδες της Σεβίλλης*²⁴ από τον Λεωνίδα Καρατζά και η *Ροζίτα*²⁵ από άγνωστο μεταφραστή το 1900. Ο *Δον Κιχώτης* αγαπήθηκε πολύ στην Ελλάδα· μεταφράστηκε, διασκευάστηκε για νέους και παιδιά, παίχθηκε στο θέατρο, και γιατί είναι το διασημότερο μυθιστόρημα του κόσμου, αλλά και γιατί ο συγγραφέας του πολέμησε για την Ελλάδα και την Ευρώπη στην Ναύπακτο το 1571, ώστε να γράφει ο ίδιος στον πρόλογο του έργου του: «ουδέ φρονώ ότι η θυσία αυτή [υπονοεί την αχρήστευση του ενός χεριού του] είναι μέγα τι ως προς την τιμήν ότι έτυχον παρών εις την κλεινήν εκείνην ημέραν»²⁶.

Όμως, ο πιο μεταφρασμένος Ισπανός συγγραφέας στα ελληνικά είναι ο Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, γεγονός που οφείλεται στην αξία του έργου του, βέβαια, αλλά και στο σύνδρομο διαφόρων συγκυριών: της δολοφονίας του από το φραγκικό καθεστώς και της κοινής δικτατορικής περιπέτειας των δύο λαών, του ισπανικού και του ελληνικού, κατά την δεκαετία του '30, και ξανά στην Ελλάδα το 1967. Του Λόρκα μεταφράστηκαν τα *Άπαντα* την δεκαετία του '70 με επιμέλεια της Έλλης Αλεξίου και μεταφραστικούς συντελεστές τον Κώστα Ζαρούκα κατ' εξοχήν και τον Κ. Κοτζιά ολιγότερο, σε οκτώ τόμους, από τους οποίους οι πέντε (1, 5, 6, 7, 8) περιλαμβάνουν την ποίηση και οι τρεις (2, 3, 4) το θέατρο²⁷. Για πρώτη φορά εκδόθηκαν αυτοτελώς μεταφρασμένα στα ελληνικά έργα του Λόρκα το 1948. Πρόκειται για τις ωδές στον

¹⁶ Μιγκέλ ντε Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, τόμ. Α΄ - Β΄, μετάφραση Δημήτρης Ρήσος, εικόνες κειμένου Γουσταύος Ντορέ, Αθήνα, Γράμματα, 1997.

¹⁷ Θεατρική Βιβλιοθήκη Φέξη. Μιχ. Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, διασκευή Ιδομενέως Στρατηγόπουλου, επιμέλεια Ν. Λάσκαρη, Αθήνα 1903.

¹⁸ Μιχαήλ Θερβάντες, *Ο Δον Κιχώτης από τη Μάντσα*, διασκευή Κώστα Βάρναλη, Αθήνα, Κέδρος, 2009.

¹⁹ Εκδόθηκε από τον «Αστέρα» το 1949, με εικονογράφιση Γ. Βαρλάμου, και σε β΄ έκδοση το 1977.

²⁰ Τυπώθηκε στην σειρά των εκδόσεων «Μίνωας» το [1968].

²¹ Βλ. καταγραφή των εκδόσεων αυτών στο βιβλίο της Αλεξάνδρας Σαμουήλ, *Ιδαλγός της Ιδέας. Η περιπλάνηση του Δον Κιχώτη στην ελληνική λογοτεχνία*, Αθήνα, Εκδόσεις Πόλις, 2007, σσ. 418-421.

²² Βλ. *Το ωραιότερο διήγημα του Μιγκέλ ντε Θερβάντες Σααβέδρα από τον Δον Κιχώτη. Ο απόκοτος περιέργος*, με μικρές προσθήκες Γεωργίου Σ. Μενάρδου, Αθήνα, Δίφρος, 1972, σσ. 7, 5, αντίστοιχα.

²³ Μιγκέλ ντε Θερβάντες, *Η τσιγγανοπούλα* [και άλλες τέσσερις από τις *Παραδειγματικές Νουβέλες*] εισαγωγή-μετάφραση-σημειώσεις Ηλίας Ματθαίου, τόμ. Α΄ και τομ. Β΄: *Η δύναμη του αίματος* [και άλλες έξι νουβέλες], Αθήνα, Γνώση, 1989. Το 2003 - 2004 έχουμε και άλλη πλήρη μετάφραση του έργου σε δύο τόμους με τίτλο *Υποδειγματικές Νουβέλες* από την Σοφία Κορνάρου και τις εκδόσεις «Printa».

²⁴ Αθήνα, Γραμματα, 1983.

²⁵ Αθήνα, 1900.

²⁶ Βλ. τον «Πρόλογο» του συγγραφέα, μέρος β΄, σ. ζ΄ στο: Μιχαήλ Κερβάντου, *Δον Κιχώτης ο Μαγκήσιος*, εν Κωνσταντινουπόλει, 1882.

²⁷ F. G. Lorca, *Άπαντα*, μεταφρασμένα απ' τα ισπανικά, πρόλογος Έλλης Αλεξίου, απόδοση Κώστα Ζαρούκα, Αθήνα, Ιστορικές Εκδόσεις Λογοτεχνίας, χ.χ. [αλλά 1973 κε.].

Dalí και στον Whitman, που μετέφρασαν ο Κλείτος Κύρου και ο Μανόλης Αναγνωστάκης²⁸. Ο Κλείτος Κύρου είναι ο μεταφραστής και των δύο μοιρολογίων του Λόρκα και του Alberti για τον ταυρομάχο Ιγνάτιο Σάνχεθ Μεχίας το 1950²⁹. Ο θεατρικός Λόρκα παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στην ελληνική σκηνή το 1954 με το *Σπίτι της Μπερνάντα Άλμπα* στο «Ρεξ» από την Κατίνα Παξινού και τον Αλέξη Μινωτή σε μετάφραση Νίκου Γκάτσο³⁰. Το έργο μεταφράστηκε ξανά από τον Σταύρο Τριανταφύλλου το 1957³¹, και τον Γιώργη Κότσιρα το 1970³². Ο *Ματωμένος γάμος* μεταφράστηκε από τον Κώστα Κοτζιά (c.1960)³³, τον Νίκο Γκάτσο, του οποίου η μετάφραση σημείωσε τρεις αυτοτελείς εκδόσεις και μια στην συγκεντρωτική των μεταφράσεών του³⁴, τον Γιώργο Σεβαστίκογλου³⁵, και τον Πάνο Κυπαρίση³⁶. Η *Μαριάννα Πινέδα* από τον Τάκη Δραγώνα το 1960³⁷, και τον Κώστα Ζαρούκα το 1971³⁸. Ο *Περλιμπλίν και η Μπελίσα* από τον Νίκο Γκάτσο το 1960, σε β' έκδοση το 1976, και στην συγκεντρωτική του 2000³⁹. Το *Πριν περάσουν πέντε χρόνια* από τον Κλείτο Κύρου το 1962⁴⁰ και τον Νίκο Σημηριώτη το 1964⁴¹, η *Γέρμα*, η *Θαυμαστή μπαλωματού* και η *Δόνα Ροζίτα* μαζί το 1964 σε μετάφραση Αλέξη Σολομού⁴², και ξεχωριστά η *Γέρμα* το 1964 από τον Μάριο Λαέρτη⁴³, και το 1986 πάλι από τον Σολομό η *Γέρμα*⁴⁴ και η *Θαυμαστή μπαλωματού ξεχωριστά*⁴⁵. Ακόμη, μεταφράστη-

²⁸ F. G. Lorca, *Δύο Ωδές. Ωδή στον Salvador Dalí. Ωδή στον Walt Whitman*, απόδοση Κλείτος Κύρου - Μανόλης Αναγνωστάκης, Θεσσαλονίκη 1948.

²⁹ *Μοιρολόγια για τον ταυρομάχο Ιγνάτιο Σάνχεθ Μεχίας* από τον Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα και τον Ραφαέλ Αλμπέρτι, μεταφρασμένα από τον Κλείτο Κύρου, μ' ένα σχέδιο του Γιώργου Βακαλό, Αθήνα [1950], και χωρίς χρονολογία ξανά στην Αθήνα από τις εκδόσεις «Ποιητική Τέχνη». Το μοιρολόι του Λόρκα «σε μετάφραση αναπλασμένης τελικής μορφής» από τον Κλείτο Κύρου ξανατυπώθηκε στην Θεσσαλονίκη το 1963. Την δεκαετία του '70 έχουμε και άλλη μετάφραση του μοιρολογίου του Λόρκα: *Μοιρολόι για τον Ιγνάτιο Σάντσεθ Μεχίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηριδανός, χ. χ., σε μετάφραση Αργυρής Ευστρατιάδη και εισαγωγή J. R. Ifigouen και Βαγγ. Ροζακέα.

³⁰ Δεν ανακάλυψα ακόμη εάν έχει τυπωθεί η μετάφραση αυτή.

³¹ Φεδερίκου Γκαρθία Λόρκα, *Το σπίτι της Μπερνάντας Άλμπα*, δράμα σε τρεις πράξεις, μετάφραση από τα ισπανικά Σταύρου Τριανταφύλλου, Αθήνα 1957.

³² F. G. Lorca, *Το σπίτι της Μπερνάντας Άλμπα*, δράμα σε τρεις πράξεις., μετάφραση Γιώργη Κότσιρα, Αθήνα, Καστανιώτης, 1970.

³³ Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ματωμένος γάμος*, πρόλογος- μετάφραση Κώστα Κοτζιά, Αθήνα, Εκδόσεις «Άτλας», [c.1960].

³⁴ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ματωμένος γάμος*, ελληνική απόδοση Νίκου Γκάτσο, Αθήνα, Ίκαρος, 1964, 1971, 1978, και στην συγκεντρωτική έκδοση *Θέατρο και Ποίηση*, που περιλαμβάνει όλες τις μεταφράσεις του Λόρκα από τον Γκάτσο: *Ματωμένος γάμος*, *Ο Περλιμπλίν και η Μπελίσα*, *Το σπίτι της Μπερνάντας Άλμπα*, *Παραλογή του μισοϋπνου*, *Θρήνος για τον Ιγνάτιο Σάντσεθ Μεχίας*, Αθήνα, Πατάκης, 2000.

³⁵ Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ματωμένα στέφανα (Ματωμένος γάμος)*, μετάφραση Γιώργος Σεβαστίκογλου, Αθήνα, Δωδώνη, 1989, με προλογική μελέτη του Τάσου Λιγνάδη, σσ. 15-20.

³⁶ *Ματωμένος γάμος*, μετ. Πάνος Κυπαρίσης, Αθήνα, Κέδρος, 1998.

³⁷ Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Μαριάννα Πινέντα*, λαϊκή ρομάντσα σε τρεις ζωγραφιές, εισαγωγή- μετάφραση Τάκη Δραγώνα, Αθήνα, «Πέργαμος», 1960.

³⁸ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Μαριάννα Πινέντα*, λαϊκό δραματικό τραγούδι σε τρεις ζωγραφιές (εικόνες) και πρόλογο, εισαγωγή- μετάφραση Κώστα Ζαρούκα, Αθήνα, Εκδόσεις Γρηγόρη, 1971.

³⁹ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ο Περλιμπλίν και η Μπελίσα*, ερωτικό αλληλουϊα σε τέσσερις εικόνες, ελληνική απόδοση Νίκου Γκάτσο, Αθήνα, Ίκαρος, 1960, 1976 και 2000 (βλ. και την σημ. 34).

⁴⁰ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Σαν περάσουν πέντε χρόνια*, παραμύθι του Χρόνου σε τρεις πράξεις και τέσσερις εικόνες, μετάφραση Κλείτου Κύρου, [Θεσσαλονίκη], 1962.

⁴¹ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Αφού περάσουν πέντε χρόνια*, δράμα σε τρεις πράξεις και τέσσερις εικόνες, μεταφραστής Νίκος Σημηριώτης, Αθήνα, Α. Καραβίας, 1964.

⁴² Federico Garcia Lorca, *Τρεις Γυναίκες: «Γέρμα», «Η θαυμαστή μπαλωματού», «Δόνα Ροζίτα, η γεροντοκόρη»*, μεταφραστής Αλέξης Σολομός, Αθήνα, Γ. Φέξης, 1964.

⁴³ Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Γέρμα*, μεταφραστής Μάριος Λαέρτης, Αθήνα, Θεατρικές Εκδόσεις [1964].

⁴⁴ Αθήνα, Δωδώνη, 1986.

καν τα *Μικρά μονόπρακτα* από τον Νίκο Σπάνια το 1965⁴⁶, το *Κοινό* και η *Κωμωδία χωρίς τίτλο* από τον Κοσμά Ξενάκη το 1981⁴⁷, τα *Μάγια της πεταλούδας* και οι *Φασουλίδες του Κατσιπόρρα* το 1969 σε μετάφραση Ιουλίας Ιατρίδη σ' έναν τόμο⁴⁸, και το *Ντουέντε* σε μετάφραση της Ολυμπίας Καράγιωργα, που σημείωσε δύο εκδόσεις, το 1970 και το 1986⁴⁹. Τα ποιήματα μετέφρασαν: ο Κοσμάς Πολίτης και ο Ρήγας Καππάτος το σύνολο, που εκδόθηκε το 1997⁵⁰, ο Νίκος Σημηριώτης το 1963⁵¹, ο Κύπρος Χρυσάνθης⁵², ο Κοσμάς Πολίτης⁵³, η Αργυρή Ευστρατιάδη⁵⁴, ο Ανδρέας Αγγελάκης σε τέσσερις εκδόσεις από το 1971 έως το 1980⁵⁵, ο Κώστας Ζαρούκας⁵⁶, ο Άρης Δικταίος⁵⁷, η Δανάη Στρατηγοπούλου⁵⁸, ο Ρόης Παπαγγέλου⁵⁹, ο Α.Ι.Λιβέρης⁶⁰, ο Ρήγας Καππάτος. Ξεχωριστά μεταφράστηκαν οι συλλογές: *Romancero Gitano* από τον Κώστα Τσιρόπουλο⁶¹, τον Ηλία Ματθαίου⁶², την Αργυρή Ευστρατιάδη⁶³ και τον Παναγή Λευκαδίτη⁶⁴, και τα *Σονέτα του σκοτεινού έρωτα* από την Μάγια-Μαρία Ρούσσου⁶⁵.

Πέραν των διαφόρων αφιερωμάτων για το έργο του Λόρκα, όπως λ.χ. στα περιοδικά *Θέατρο* (1966), *Γράμματα* (1976), *Διαβάζω* (1988), κ.ά.⁶⁶ έχουν γραφτεί και σημαντικές μελέτες ως πρόλογοι από τους μεταφραστές του. Ο Τάσος Λιγνάδης θεωρεί ότι ο *Ματωμένος γάμος* «αποτελεί την κορυφή της δραματουργίας» του Λόρκα, διότι εδώ ο ποιητής «βρίσκει την ευλογημένη ώρα της ταυτίσεώς του με το

⁴⁵ Αθήνα, Δωδώνη, 1986.

⁴⁶ Αθήνα, Εκδόσεις «Δωδέκατη Ωρα».

⁴⁷ Αθήνα, Εκδόσεις «Άγρα», 1981.

⁴⁸ Αθήνα., Εκδόσεις «Δωδώνη», [1969].

⁴⁹ Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ντουέντε* (Ρόλος και θεωρία), μετ. Ολυμπίας Καράγιωργα, Αθήνα 1986.

⁵⁰ *Ποιητικά Απαντα*, μετάφραση - σημειώσεις Κοσμάς Πολίτης - Ρήγας Καππάτος, τόμ. Α ' - Β', Αθήνα, Εκάτη, 1997.

⁵¹ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ποιήματα*, μετάφραση από το ισπανικό Νίκου Σημηριώτη, Αθήνα, Α. Καραβίας, 1963.

⁵² *Δύο Ισπανοί Λυρικοί* (Χιμένθ και Λόρκα), απόδοση από τον Κύπρο Χρυσάνθη, Λευκωσία 1963.

⁵³ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ποιήματα*, μετάφραση Κοσμά Πολίτη, Αθήνα, Α. Καραβίας, 1964.

⁵⁴ Lorca, *Ποιήματα*, απόδοση Αργυρή Ευστρατιάδη, γραφή Γιάννη Καλαντίδη, Αθήνα, Εκδόσεις Τομή, 1965.

⁵⁵ Lorca, *Ποιήματα*, [μετάφραση] Ανδρέας Αγγελάκης, Αθήνα, Οργ[ανισμός] Ο Πλάτων, 1971, β' έκδοση 1974 (Καστανιώτης), γ' (;), δ' 1980 (Καστανιώτης).

⁵⁶ Federico Garcia Lorca, *Ποίηση*, αποδίδει Κώστας Ζαρούκας, Αθήνα, Σαμουράι, [1980].

⁵⁷ Φ. Γκ. Λόρκα, *Ποιήματα*, μετάφραση από τα ισπανικά, πρόλογος και σχόλια Άρη Δικταίου, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1980.

⁵⁸ Λόρκα, *Ποιήματα*, Δανάη Στρατηγοπούλου, προλογικά - μετάφραση από τα ισπανικά, Αθήνα 1983.

⁵⁹ *Ο βασιλιάς του Χάρλεμ*, απόδοση στα ελληνικά, σημειώσεις και σχόλια από τον Ρόη Παπαγγέλου, Αθήνα, Διογένης, 1993.

⁶⁰ Α. Ι. Λιβέρης, *Ο Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα τραγουδάει ελληνικά*, επιλογή από ολόκληρο το ποιητικό του έργο με αντιπαράθεση του ισπανικού πρωτοτύπου, Αθήνα, Εκδόσεις Θανάσης Νιάρχος, χ.χ.

⁶¹ Φεδ. Γκαρθία Λόρκα, *Τσιγγάνικο Τραγουδιστάρι*, μετάφραση Κώστα Ε. Τσιρόπουλου, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1974.

⁶² F. G. Lorca, *Τσιγγάνικο Ρομανθέρο (Romancero Gitano)*, δίγλωσση έκδοση, πρόλογος- μετάφραση Ηλίας Ματθαίου, Αθήνα, Διάττων, 1989.

⁶³ *Τσιγγάνικα τραγούδια= Romancero Gitano*, απόδοση και σημειώσεις Αργυρής Ευστρατιάδη, Αθήνα, Καστανιώτης, 1998.

⁶⁴ *Ρομανθέρο Χιτάνο, Θρήνος για τον Ιγνάτιο Σάντσεθ*, μεταφράζει ο Παναγής Λευκαδίτης, Αθήνα, Ιωλκός, 1995.

⁶⁵ Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Σονέτα του σκοτεινού έρωτα* και *Οκτώ σονέτα*, μετάφραση Μάγια-Μαρία Ρούσσου, σχέδια Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, Αθήνα, Ωκεανίδα, 1986.

⁶⁶ Βλ. Μάρθα Καρπόζηλου, *Τεύχη-αφιερώματα των ελληνικών περιοδικών (1879-1997)*, Αθήνα, Τυπωθήτω, 1999, σ. 144.

τραγούδι του λαού και μας δίνει ένα κομμάτι αθανασίας, ένα ουσιαστικό θέατρο»⁶⁷. Η αξιοποίηση της πλούσιας παράδοσης στο έργο, γράφει ο Κώστας Κοτζιάς, δεν ήταν μια νέα σχολή αλλά «μια επανάσταση στην πνευματική ζωή του τόπου, για να τον απαλλάξει απ' το βάλτο της στείροτητας και του άγονου κλασικισμού της καθυστερημένης ισπανικής φεουδαρχίας»⁶⁸. Στις πολύ εύστοχες παρατηρήσεις τους οι μεταφραστές της ποίησης του Λόρκα χαρακτηρίζουν τον Ισπανό ποιητή «ως θαμπωτικό ουράνιο και γήινο μαζί φαινόμενο», ως αποτέλεσμα μιας «αληθινής ιστορικής ιδιοτροπίας»⁶⁹, από την οποία ανέβλυσε ένας καινούργιος κόσμος «σαν ρόδι μυθικό και σαν από κοσμογονία»⁷⁰. Ο ποιητής, βαθύς γνώστης και μελετητής των δημοτικών και λαϊκών τραγουδιών της πατρίδας του⁷¹, πέτυχε στην ποίησή του και ιδιαίτερα στο *Romancero Gitano* «θαυμαστή κράση»⁷² του λαϊκού λυρισμού και του ποιητικού υπερρεαλισμού, όπου και η παρουσία της παράδοσης είναι πιο έντονη και η λυρική τόλμη ξεπερνά κάθε άλλη του δημιουργία⁷³, με αποτέλεσμα την ευρωστία του λόγου και την ιδιαίτερη λάμψη του λυρισμού⁷⁴. Αξιόλογες επισημάνσεις για την ποίησή του αφορούν στην αμφίδρομη σχέση λαϊκότητας-προφορικότητας και ποίησης· ένα συνεχές δούναι και λαβείν: η προφορική λαϊκή δημιουργία γίνεται στα χέρια του ανώτερη ποίηση και η ποίηση αυτή ξαναπερνά στο στόμα του λαού⁷⁵. Ακόμη, επισημαίνονται ο έρωτας για το ανώτερο παιγνίδι της τέχνης και το φλογερό πάθος⁷⁶, η παρουσία του θανάτου⁷⁷ και η διπλή υπόσταση της ποίησής του να είναι ταυτόχρονα «έξοχα χαριτωμένη» και «τραγική», στοιχεία που συνετέλεσαν στην παγκόσμια απήχησή του⁷⁸.

Ο τρίτος πιο μεταφρασμένος στα ελληνικά Ισπανός συγγραφέας είναι ο Manuel Vázquez Montalbán (1939-2003) με 11 βιβλιογραφικές μονάδες, που ανταποκρίνονται σε 10 διαφορετικά έργα⁷⁹. Το ενδιαφέρον για τον Ισπανό μυθιστοριογράφο κο-

⁶⁷ Τάσος Λιγνάδης, «Ματωμένα στέφανα» στο: Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ματωμένα Στέφανα*, ό.π. (σημ.35), σ. 18.

⁶⁸ Κώστας Κοτζιάς «Ο ματωμένος ποιητής» στο: Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ματωμένος γάμος*, ό.π. (σημ.33), χωρίς σελιδαρίθμηση.

⁶⁹ Δανάη Στρατηγοπούλου, «Πρόλογικά: Ο Λόρκα και η ισπανική ποίηση» στο: Λόρκα, *Ποιήματα*, ό.π. (σημ. 58), σ. 11.

⁷⁰ Μάγια-Μαρία Ρούσου, πρόλογικό σημείωμα στο: Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Σονέτα του σκοτεινού έρωτα* ό.π. (σημ. 65), σ. 9.

⁷¹ Ν. Σημηριώτης, [Πρόλογος], στο: Φεδερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Ποιήματα*, ό.π. (σημ. 51), σ. 13.

⁷² Κ. Ε. Τσιρόπουλος, «Εισαγωγικό σημείωμα» στο: Φεδ. Γκαρθία Λόρκα, *Τσιγγάνικο Τραγουδιστάρι*, ό.π. (σημ. 61), 1974, 7.

⁷³ Ηλίας Ματθαίου, «Πρόλογος» στο: F.G.Lorca, *Τσιγγάνικο Ρομανθέρο (Romancero Gitano)*, ό.π. (σημ. 62), σ. 8.

⁷⁴ Ανδρέας Αγγελάκης, «Πρόλογος στη Β' έκδοση» στο: F. G. Lorca, *Ποιήματα*, ό.π. (σημ. 55), [χωρίς σελιδαρίθμηση].

⁷⁵ Βλ. Νίκος Σημηριώτης, [Πρόλογος] στο: Λόρκα, *Ποιήματα*, ό. π. (σημ. 51), σσ. 10-11, 12-13, 17.

⁷⁶ Ιουλία Ιατρίδη, «Το φαινόμενο Λόρκα» στο: Λόρκα, *Τα μάγια της πεταλούδας --- Οι φασουλίδες του Κατσιπόρρα*, ό.π. (σημ. 48), σ. 49.

⁷⁷ Ηλίας Ματθαίου, «Πρόλογος» στο: Λόρκα, *Τσιγγάνικο Ρομανθέρο*, ό. π. (σημ. 62), σ. 12.

⁷⁸ Ι. Κ. «Πρόλογος» στο : Federico Garcia Lorca, *Ποίηση*, ό.π. (σημ.56), σ. 23.

⁷⁹ Πρόκειται για τις εξής μεταφράσεις κατά χρονολογική σειρά εμφάνισης: *Happy End*, μετ. Γιώργος Καραμπελιάς, Αθήνα, Κομμούνα, [1991], *Γκαλίντεθ*, μετ. Κική Καψαμπέλη, Αθήνα, Δελφίνι, 1993, *Ο ελληνικός λαβύρινθος*, Αθήνα, Δελφίνι, 1993, *Αυτοβιογραφία του στρατηγού Φράνκο*, μετ. Χάρης Παπαγεωργίου, 1994, *Ανήθικες συνταγές*, Αθήνα, Δελφίνι, 1995, *Λίβελος από τον πλανήτη των πιθήκων*, μετάφραση και επιμέλεια Γεωργία Ζακοπούλου - Δημήτρης Μαράκας, Αθήνα, Δελφίνι, 1995, *Ο στραγγαλιστής*, μετ. Χάρης Παπαγεωργίου, Αθήνα, Δελφίνι, 1996, *Το κοινίτετο του Μπουένος Άιρες*, μετ. Αγγελική Αλεξοπούλου, Αθήνα, Καστανιώτης, 1998, *Ανήθικες συνταγές*, μετ. Σ. Μ., Αθήνα, Στάχυ, 2000, *Η καίσαρ ή τίποτε*, μετάφραση από τα ισπανικά Κατερίνα Τζωρίδου, Αθήνα, Καστανιώτης, 2000.

ρυφώνεται την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα⁸⁰. Από τα έργα αυτά αναφέρω για διαφορετικούς λόγους τον *Ελληνικό λαβύρινθο*, τις χαριτωμένες *Ανήθικες συνταγές* και την μυθιστορηματική *Αυτοβιογραφία του στρατηγού Φράνκο*⁸¹.

Του μεγάλου Ισπανού δραματογράφου Pedro Calderón de la Barca έχουμε επτά μονάδες, οι οποίες αναφέρονται σε τρία έργα που μεταφράστηκαν στα ελληνικά: *Ο Αλκάδης της Θαλαμέας*⁸² και *Το Στοιχείο*⁸³ (σε δύο εκδόσεις το καθένα) σε μετάφραση Ιωάννη Καμπούρογλου, και *Η ζωή είναι όνειρο*⁸⁴ σε μετάφραση Παντελή Πρεβελάκη (σε τρεις εκδόσεις). Ο *Αλκάδης της Θαλαμέας* θεωρείται από τον Νικόλαο Λάσκαρη ως το «τελειότερο έργο» του Καλδερόν «υπό την έποψιν μάλιστα της διαγραφής των χαρακτήρων»⁸⁵, ενώ για το *Στοιχείο* σημειώνει ότι η μετάφρασή του έγινε «προ εικοσαετίας περίπου» από την έκδοση του 1903, αλλά ώς τότε δεν παίχθηκε στην ελληνική σκηνή⁸⁶. Ο Παντελής Πρεβελάκης συνοδεύει την μετάφρασή του με μια αξιολογική μελέτη για το «κλασικό ισπανικό θέατρο και τον Καλντερόν», στην οποία μεταξύ άλλων ενδιαφερόντων στοιχείων υπογραμμίζει την ουσία του έργου, που είναι το «αίτημα του αιώνιου ηθικού λόγου», το οποίο ενεργεί και μέσα στ' όνειρο όχι από φόβο ή την προσδοκία ανταπόδοσης αλλά «από υποταγή στον υπέρτατο νόμο»⁸⁷. Τρία έργα στα ελληνικά μεταφράστηκαν και του άλλου μεγάλου Ισπανού συγγραφέα του Lope de Vega: η μονόπρακτη κωμωδία *Η αρπαγή της Ελένης*⁸⁸, τον 19^ο αιώνα, το μυθιστόρημα *Πυρίγονος*⁸⁹ και το θεατρικό έργο *Φουέντε-οβεχούνα*⁹⁰.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα περίπτωση Ισπανού συγγραφέα που εγκλιματίζεται στην ελληνική λογοτεχνία είναι ο Ουναμούνο. Εδώ οι σχέσεις είναι αμφίδρομες. Ο Ουναμούνο υπήρξε καθηγητής της Ελληνικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο της Σαλαμάνκας, και επηρεάστηκε από το έργο Ελλήνων ποιητών, όπως ο Παλαμάς⁹¹. Του Ουναμούνο μεταφράστηκαν στα ελληνικά τα μυθιστορήματα, *Καταχνιά*⁹² και *Ο παίχτης του σκακιού*⁹³. Η Ιουλία Ιατρίδη που μετέφρασε και τα δύο έργα εντοπίζει και στα δύο αξιολογικά προλογικά σημειώματά της ότι το «πρόβλημα» του Ουναμούνο, δηλαδή το μεταφυσικό ερώτημα του συγγραφέα, είναι πώς θα νικηθεί ο σαρκικός

⁸⁰ 1987:1, 1991-2000:10.

⁸¹ Βλ. και για τα τρία τους μεταφραστικούς συντελεστές στην σημ. 81.

⁸² *Ο Αλκάδης της Θαλαμέας*, δράμα εις ημέρας τρεις, μεταφρασθέν εκ του ισπανικού υπό Ιωάννου Καμπούρογλου, εν Αθήναις, Φέξης, 1903, και β' έκδ. 1912.

⁸³ *Το Στοιχείο*, δράμα εις τρεις ημέρας, μετάφρασις εκ του ισπανικού υπό Ιωάν. Καμπούρογλου, εν Αθήναις, Φέξης, 1903, και β' έκδ. 1912.

⁸⁴ *Η ζωή είναι όνειρο*, δράμα σε τρεις μέρες, μετάφραση από τα ισπανικά σ' εντεκασύλλαβους στίχους και εισαγωγή από τον Π. Πρεβελάκη, Αθήνα 1939, 1967, 1975.

⁸⁵ Ν. Ι. Λάσκαρης, προλογικό σημείωμα στο Calderon, *Ο Αλκάδης της Θαλαμέας*, ό. π. (σημ. 82) σ. [5].

⁸⁶ Ν. Ι. Λάσκαρης, προλογικό σημείωμα στο Calderon, *Το στοιχείο*, εν Αθήναις 1912, ό. π. (σημ. 83), σ. [5].

⁸⁷ Βλ. *Η ζωή είναι όνειρο*, ό. π. (σημ. 84), σ. ιε'.

⁸⁸ Lope de Vega, *Η αρπαγή της Ελένης*, κωμωδία μονόπρακτη ---, εκδίδεται υπό Γεωργίου Π. Κόντη, Έλληνας ηθοποιού, Βραΐλα 1874.

⁸⁹ Lope de Vega, *Πυρίγονος*, μετ. Ιουλίας Ιατρίδη, μυθιστόρημα, Αθήνα, Αρσενίδης, 1976.

⁹⁰ Lope de Vega, *Φουέντεοβεχούνα «Προβατοπηγή»*, πρόλογος - μετάφραση Καίτη Κάστρο, Αθήνα, Δωδώνη, 1977.

⁹¹ Ο Ουναμούνο έχει μεταφράσει ποιήματα του Παλαμά στα καστιλιάνικα και επηρεαστεί από τον *Δωδεκάλογο του Γύφτου* στα μικρά ποιήματά του για τσιγγάνους: βλ. Ιουλία Ιατρίδη, «Μιγέλ ντε Ουναμούνο» στο: Unamuno, *Καταχνιά*, μυθιστόρημα, πρόλογος - μετάφραση Ιουλίας Ιατρίδη, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1964, σ. 10.

⁹² Η μετάφραση της Ιατρίδη σημείωσε δύο εκδόσεις, το 1964 και το 1984: πρλ. σημ. 91. Του έργου έχουμε και πιο πρόσφατη μετάφραση από την Λένα Μιλιλή, Αθήνα, Ροές, 1991.

⁹³ Μ. ντε Ουναμούνο, *Ο παίχτης του σκακιού*, μετάφραση Ιουλίας Ιατρίδη, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1972.

θάνατος με την επιβίωση «των πλασμάτων του ονείρου, των δημιουργημάτων της φαντασίας, του εγώ του»⁹⁴.

Άλλος από τους δώδεκα πρώτους συγγραφείς, που αποτελεί αξιόλογη περίπτωση, είναι ο Agustín Gomez Arcos, του οποίου έχουν μεταφραστεί τα μυθιστορήματα *Ένα πουλί κάηκε ζωντανό* από την Λήδα Παλλαντίου⁹⁵, *Το σαρκοβόρο αρνί* από την Κατερίνα Μόκκα, που σημείωσε δύο εκδόσεις⁹⁶, *Το παιδί και το καρβέλι* από τους Κώστα Ασημακόπουλο και Ντίνα Σιδέρη⁹⁷, το *Ανα Νον* από την Ντίνα Σιδέρη⁹⁸, και το θεατρικό *Συνέντευξη της κυρίας νεκρής Σμιθ από τα φαντάσματά της*, σε μετάφραση Νικόλα Χρηστάκη και πρόλογο Λεωνίδα Χρηστάκη⁹⁹. Αξιοσημείωτη παρατήρηση για τον συγγραφέα αυτόν είναι ότι τα περισσότερα έργα του μεταφράστηκαν από τα γαλλικά, όπως το αντιφασιστικό σκληρό μυθιστόρημα *Ένα πουλί κάηκε ζωντανό*, και το *Σαρκοβόρο αρνί*¹⁰⁰, ή από δίγλωσση έκδοση, ισπανικά και γαλλικά, όπως η *Συνέντευξη της κυρίας νεκρής Σμιθ από τα φαντάσματά της*¹⁰¹.

Του Vicente Blasco Ibañez μεταφράστηκαν τα μυθιστορήματα: *Ο ματωμένος στίβος* από τον Π. Λουκή¹⁰² και τα δύο από τα μυθιστορήματα που γράφτηκαν με αφορμή τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο¹⁰³: το *Mare nostrum*¹⁰⁴, με ηρωίδα την Μάτα Χάρι¹⁰⁵, και το *Οι εχθροί της γυναίκας*, με ήρωες Ρώσους μεγιστάνες στην Κιανή Ακτή, όπως αναφέρεται στον τίτλο της μετάφρασης του έργου.¹⁰⁶ Του Νόμπελ λογοτεχνίας του 1989 José Camillo Cela μεταφράστηκαν τα μυθιστορήματα: *Η οικογένεια του Πασκουάλ Ντουάρτε* από την Ισμήνη Κάνση¹⁰⁷, η *Κυψέλη* σε μετάφραση Μαρίας Χατζηγιάννη¹⁰⁸ και προλεγόμενα Raquel Asun, που θεωρεί ότι είναι το πρώτο έργο που συνηγορεί «άμεσα υπέρ της χωρίς υπεκφυγές μυθιστορηματοποίησης της καθημερινής, σύγχρονης ιστορίας και των οραμάτων της»¹⁰⁹, και η σειρά διηγημάτων *Ανοιξιάτικοι έρωτες* σε μετάφραση πάλι της Μαρίας Χατζηγιάννη¹¹⁰. Του Juan Ramon Jimenez μεταφράστηκε το χαριτωμένο αυτοβιογραφικό αφήγημα *Ο Πλατέρο κι' εγώ* από την Ιουλία Ιατρίδη¹¹¹, το *Θεός που επιθυμείται και επιθυμεί*¹¹², που, κατά

⁹⁴ Ιουλία Ιατρίδη, «Το πρόβλημα του Ουναμούνο» στο: Ουναμούνο, *Ο παίχτης του σκακιού*, ό. π. (σημ. 93), σ. 11· πρβ. Της ίδιας «Μιγέλ ντε Ουναμούνο» στο: *Καταχνιά*, ό. π. (σημ. 91), σ. 18.

⁹⁵ Αθήνα, Ωκεανίδα, 1975.

⁹⁶ Αθήνα, 1981 και 1991.

⁹⁷ Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1986.

⁹⁸ Αθήνα, Δωρικός, 1988, και σε δεύτερη έκδοση το 2000.

⁹⁹ Αθήνα, Δωδώνη, 1990.

¹⁰⁰ Η πληροφορία αναγράφεται στον τίτλο της δεύτερης έκδοσης του 1991.

¹⁰¹ Βλ. Λεωνίδα Χρηστάκης, «Πρόλογος», ό. π. (σημ. 99), σσ. 7-11.

¹⁰² Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ, *Ο ματωμένος στίβος (Sangre y arena)*, μετάφραση από το ισπανικό Π. Λουκή, Αθήνα 1926.

¹⁰³ Βλ. τον ανώνυμο πρόλογο «Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ» στο: Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ, *Mare nostrum (Μάρε νόστρουμ)*, μετάφραση Ε. Π., Αθήνα, «Άγκυρα», 1928.

¹⁰⁴ Βλ. σημ. 103.

¹⁰⁵ Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ, *Mare nostrum*, ό. π. (σημ. 105), σ. 5.

¹⁰⁶ Βλ. Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ, *Οι εχθροί της γυναίκας*, δραματικώτατον περιπετειώδες σύγχρονον μυθιστόρημα της ζωής των Ρώσων μεγιστάνων εις την γαλλ. Κιανήν Ακτήν, Αθήνα 1930.

¹⁰⁷ Καμίλο Χοσέ Θέλα, *Η οικογένεια του Πασκουάλ Ντουάρτε*, μυθιστόρημα, μετάφραση: Ισμήνη Κάνση, βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας 1989, Αθήνα, Καστανιώτης, 1989.

¹⁰⁸ Καμίλο Χοσέ Θέλα, *Η Κυψέλη*, μετάφραση Μαρία Χατζηγιάννη, εισαγωγή Raquel Asun, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1989.

¹⁰⁹ Βλ. Raquel Asun, «Εισαγωγή» στην *Κυψέλη*, ό. π. (σημ.108), σ. 7.

¹¹⁰ Καμίλο Χοσέ Θέλα, *Ανοιξιάτικοι έρωτες και άλλα διηγήματα*, μετάφραση Μαρία Χατζηγιάννη, Αθήνα, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1991.

¹¹¹ Χουάν Ραμόν Χιμένεθ, *Ο Πλατέρο κι' εγώ*, μετάφραση από τα ισπανικά Ιουλίας Ιατρίδη, Αθήνα, Δίφρος, 1956.

¹¹² Χουάν Ραμόν Χιμένεθ, *Θεός που επιθυμείται και επιθυμεί*, εισαγωγή- μετάφραση Κώστα Ε. Τσιρόπουλου, Αθήνα, Αστρολάβος / Ευθύνη, 1984.

τον μεταφραστή του Κώστα Τσιρόπουλο, αποτελεί την κορύφωση όλου του έργου του και ερμηνεύει ποιητικά την μεγάλη «μυστικιστική εμπειρία» του¹¹³. Ο Τσιρόπουλος μετέφρασε αργότερα και το έργο *Προς άλλη γυμνότητα* με ποίηση του Jimenez¹¹⁴. Οι λέξεις-οδηγοί ολόκληρου του ποιητικού έργου του Jimenez είναι: «θανατος-μηδέν, σωτηρία-ποίηση δια της έκστασης»¹¹⁵.

Αξιομνημόνευτες μεταφραστικές προσπάθειες είναι η μεταφορά στα ελληνικά του *Πνευματικού Άσματος* του San Juan de la Cruz και του *Δον Χουάν Τενόριο* του Tirso de Molina, που συνοδεύονται από αξιολογικά σχόλια. Το *Πνευματικό Άσμα* του Αγίου Ιωάννη του Σταυρού, προστάτη των Ισπανών ποιητών από το 1952, μεταφράστηκε στα ελληνικά από τον José Ruiz, μεταγράφηκε από την Σόνια Κουμαντάρου¹¹⁶, και συνοδεύεται από βραχύ μεν αλλά αξιοπρόσεκτο πρόλογο του Κ. Ε. Τσιρόπουλου¹¹⁷. Ο Τσιρόπουλος, συγκρίνοντας το *Άσμα Ασμάτων* με το *Πνευματικό Άσμα*, χαρακτηρίζει το πρώτο αισθησιακό και το δεύτερο ερωτικό «με το νόημα του μυστικισμού ως πνευματικού ερωτισμού της Νύμφης Ψυχής προς τον Νυμφίο Χριστό»¹¹⁸. Η μεταφράστρια του *Δον Χουάν*¹¹⁹ συνοδεύει την μετάφρασή της μ' ένα εισαγωγικό σημείωμα ενδιαφέρον για τους τύπους και τα σύμβολα του Ισπανού συγγραφέα, του δημιουργού του *Δον Χ(Ζ)ουάν*¹²⁰.

Κλείνω αυτό το κεφάλαιο με τις ανθολογίες ισπανικής ποίησης, οι οποίες συνέβαλαν αποφασιστικά στην γνωριμία του ελληνισμού με την ισπανική λογοτεχνία. Πρόκειται για τις *Φωνές από την Ισπανία* της Σοφίας Εμμ. Χατζιδάκη, που σημείωσε δύο εκδόσεις¹²¹, του Νίκου Σπάνια¹²², και οι δύο τόμοι του Ηλία Ματθαίου, που καλύπτουν την ισπανική ποίηση από τον 12^ο έως τον 20^ο αιώνα¹²³, με μακρά και εμπειριστατωμένη εισαγωγή¹²⁴.

Η ανθρωπολογία των μεταφραστών.

Οι μεταφραστές έργων της ισπανικής λογοτεχνίας αναφέρονται αλφαβητικά παρακάτω: Ανδρέας Αγγελάκης, Βίτω Αγγελοπούλου, Αλέκος Αγνάντης, Αλίκη Αλεξανδρή, Άρης Αλεξάνδρου, Γεωργία Αλεξίου-Πρωταίου, Αγγελική Αλεξοπούλου, Μανόλης Αναγνωστάκης, Νικολέτα Αντωνοπούλου, Όθων Αργυρόπουλος, Κώστας Ασημακόπουλος, Εύα Βαρδάκη-Βασιλείου, Κώστας Βάρναλης, Δημήτριος Βικέλας, Αλέκα Βλάχου, Δημήτρης Γιάκος, Νίκος Γκάτσος, Νένια Γλύπτη, Βερονίκη Δαλακούρα, Δ. Δαμασκηνός, Γεωργία Δεληγιάννη-Αναστασιάδη, Τάσος Δενέγρης, Άρης Δικταίος, Τάκης Δραγώνας, Κάισαρ Εμμανουήλ, Αργυρή Ευστρατιάδη, Γεωργία Ζακοπούλου, Μάρθα Ζαρκάδη, Κώστας Ζαρούκας, Ε.Δ.Ηλιόπουλος, Κώστας Θεολόγου, Ιουλία Ιατρίδη, Βασίλης Ιατρίδης, Γιάννης Καλαντίδης, Δημήτρης Καλοκύρης, Ιωάννης Καμπούρογλου, Ισμήνη Κάνση, Ρήγας Καππάτος, Ολυμπία Καραγιωργα, Τασούλα Καραϊσκάκη, Γιώργος Καραμπελιάς, Βασίλης Καραπλής, Λεωνίδας Καρατζάς, Κ. Καρθαίος, Καίτη Κάστρο, Βικτορία Κάτρη, Κική Καψαμπέλη, Ξ.

¹¹³ Κ. Ε. Τσιρόπουλου, «Εισαγωγή», στο: *Θεός που επιθυμείται και επιθυμεί*, ό.π. (σημ. 112), σσ.13-14.

¹¹⁴ Χουάν Ραμόν Χιμένεθ, *Πρός άλλη γυμνότητα*, μετάφραση Κώστα Ε. Τσιρόπουλου, Αθήνα, Ευθύνη, 1999.

¹¹⁵ Αυτόθι, σ. 7.

¹¹⁶ Αγίου Ιωάννη του Σταυρού, *Πνευματικό Άσμα*, μετάφραση José Ruiz, μεταγραφή Σόνιας Κουμαντάρου, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φύλων, 1985.

¹¹⁷ Τσιρόπουλος, «Πρόλογος», ό.π. (σημ. 116), σσ. 7-11.

¹¹⁸ Αυτόθι, σ. 10.

¹¹⁹ Τίρσο ντε Μολίνα, *Δον Χουάν Τενόριο, Ο απατεώνας της Σεβίλλιας*, μετάφραση Ιουλίας Ιατρίδη, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φύλων, 1972.

¹²⁰ Βλ. τον πρόλογο της Ιουλίας Ιατρίδη, «Ο Δον Χουάν και ο μύθος», ό.π. (σημ. 119), σσ. 7- 20.

¹²¹ Βλ. σημ. 2.

¹²² Νίκος Σπάνιας, *Ποιητική ανθολογία από τον ισπανικό εμφύλιο πόλεμο*, Θεσσαλονίκη, Εγνατία, 1980.

¹²³ Βλ. σημ. 2.

¹²⁴ Ηλίας Ματθαίου, «Εισαγωγή» στο: *Σύγχρονη ισπανική ποίηση*, ό. π. (σημ. 2), σσ. 15-49.

Α.Κοκόλης, Δημήτριος Κονταρίνης, Γεώργιος Π. Κόντης, Σοφία Κορνάρου, Μανόλης Κορνήλιος, Κώστας Κοτζιάς, Γιάννης Κότσικας, Γιώργης Κότσιρας, Κώστας Κουλουφάκος, Σόνια Κουμαντάρου, Αντώνης Κουτσοραδής, Πάνος Κυπαρίσσης, Κλείτος Κύρου, Μάριος Λαέρτης, Μαρία Λαϊνά, Βασ. Λαλιώτης, Παναγής Λευκαδίτης, Α.Ι.Λιβέρης, Π. Λουκής, Μαρία Χοσέ Λουμπέτ, Μπάμπης Λυκούδης, Σ. Μ., Δημήτρης Μαράκας, Ηλίας Ματθαίου, Σταύρος Μελισσηνός, Γεώργιος Σ. Μενάρδος, Λένα Μιλιλή, Κατερίνα Μόκκα, Διονυσία Μπιτζιλέκη, Πέτρος Μπούουλες, Η. Π. Νικολούδης, Κοσμάς Ξενάκης, Ε. Π., Λήδα Παλλαντίου, Ρόης Παπαγγέλου, Χάρης Παπαγεωργίου, Σταυρούλα Παπαδάκη, Μαν. Παπαδολαμπάκης, Σωτήρης Πατατζής, Κοσμάς Πολίτης, Παντελής Πρεβελάκης, Μάγια-Μαρία Ρούσσου, Γιώργος Σεβαστίκογλου, Νίκος Σημηριώτης, Ντίνα Σιδέρη, Ιωάννης Ισιδωρίδης Σκυλίσης, Αλέξης Σολομός, Νίκος Σπάνιας, Κλαίρη Σταθάτου, Δανάη Στρατηγοπούλου, Σταυρινός Τακμαζίδης, Κατερίνα Τζωρίδου, Βασίλης Τομανάς, Σταύρος Τριανταφύλλου, Κώστας Ε. Τσιρόπουλος, Ν. Φαρδούλης, Αλέξ. Χ. Φίτσιος, Αντώνιος Φραβασίλης, Δώρα Χαϊκάλη, Μαρία Χατζηγιάννη, Σοφία Εμμ. Χατζιδάκη, Γ.Δ.Χουρμουζιάδης, Χρ. Χρηστάκης, Χριστοφή Μαρία, Κύπρος Χρυσάνθης.

Από τους πολλούς αξιόλογους μεταφραστές έργων της ισπανικής λογοτεχνίας ξεχωρίζουμε τους πρωτοπόρους του 19^{ου} αιώνα, όπως ο Ιωάννης Ισιδωρίδης Σκυλίσης, στον οποίο οφείλεται η πρώτη ολοκληρωμένη, έστω και από τα γαλλικά, μετάφραση του *Δον Κιχώτη*, που σημείωσε έξι επανεκδόσεις με ή χωρίς το όνομά του¹²⁵, ο Ιωάννης Καμπούρογλου, στον οποίο οφείλονται σπουδαίες μεταφράσεις του ισπανικού θεάτρου¹²⁶, ο Δημήτριος Βικέλας, που γνώρισε στο ελληνικό κοινό το αριστούργημα του Echegaray, *Ο μέγας γαλεότος*¹²⁷, και ο Αντώνιος Φρασίλης, που μετέφρασε την *Πεπίτα Χιμένες* του Βαλέρα¹²⁸. Αν από τους μεταφραστές της ισπανικής λογοτεχνίας κατά τον 20^ο αιώνα ήθελα να ξεχωρίσω τους δέκα πρώτους, για διαφορετικούς λόγους, αυτοί θα ήσαν: Ο Κ. Καρθαίος¹²⁹, στον οποίο οφείλεται η πρώτη σπουδαία μετάφραση του *Δον Κιχώτη* από το πρωτότυπο, που σημείωσε πολλές εκδόσεις¹³⁰, η Ιουλία Ιατρίδη¹³¹ με τις πολλές και σημαντικές μεταφράσεις και εισαγωγές της, ο μεταφραστής δύο σπουδαίων θεατρικών έργων του Benavente και του Calderon de la Barca Παντελής Πρεβελάκης¹³², ο Κοσμάς Πολίτης για την μετάφραση του συνόλου του ποιητικού έργου του Λόρκα, ο μεταφραστής έργων του Λόρκα Νίκος Γκάτσος¹³³, ο χαλκέντερος Κώστας Ζαρούκας, στον οποίο οφείλονται οι περισσότερες μεταφράσεις των *Απάντων*¹³⁴ του Λόρκα, ο Ηλίας Ματθαίου¹³⁵ και η Σοφία Εμμ. Χατζηδάκη¹³⁶ για την σπουδαία συμβολή τους στην γνωριμία της ισπανικής λογοτεχνίας, κυρίως με τις ανθολογίες ισπανικής ποίησης από την ελληνική παιδεία, ο Κώστας Ε. Τσιρόπουλος για τις μεταφράσεις, τα σχόλιά του αλλά και την σειρά μεταφράσεων τις οποίες συνετέλεσε να γίνουν, και η Μαρία Χατζηγιάννη. Από

¹²⁵ Βλ. τις σημ. 5-9.

¹²⁶ Βλ. σημ. 82, 83, 145.

¹²⁷ Η πρώτη έκδοση έγινε το 1900 από την «Εστία» και ακολούθησε δεύτερη το 1902.

¹²⁸ Galiano Juan Valera y Alcalá, *Πεπίτα Χιμένες*, εκ του ισπανικού, εν Αθήναις 1888.

¹²⁹ Η μετάφραση του *Δον Κιχώτη* δημοσιεύθηκε για πρώτη το 1919 ως παράρτημα του *Νουμά*: πρβ. σημ.9.

¹³⁰ Γ για τις υπόλοιπες εκδόσεις βλ. στις σσ. 3 και 4, όπου και οι σχετικές σημειώσεις.

¹³¹ Στην Ιουλία Ιατρίδη οφείλονται πολλές μεταφράσεις, οι οποίες συνοδεύονται από σπουδαίους προλόγους.

¹³² Πρόκειται για τα *Δημιουργημένα συμφέροντα* και το *Η ζωή είναι όνειρο*, αντίστοιχα· βλ. σημ. 84.

¹³³ Βλ. σημ. 34.

¹³⁴ Βλ. σημ. 27.

¹³⁵ Βλ. σημ. 2, 14, 23, 62, 125.

¹³⁶ Βλ. σημ. 2.

τους διασκευαστές έργων θα ξεχώριζα τον Κώστα Βάρναλη για την διασκευή του *Δον Κιχώτη*, που σημείωσε πάμπολλες εκδόσεις από την πρώτη του 1956¹³⁷ ως σήμερα¹³⁸. Αξίζει ακόμη να αναφερθούν με αλφαβητική σειρά τα ονόματα των Άρη Αλεξάνδρου, Μανόλη Αναγνωστάκη, Κώστα Ασημακόπουλου, Άρη Δικταίου, Καίσαρα Εμμανουήλ, Ρήγα Καππάτου, Κώστα Κοτζιά, Κλείτου Κύρου, Σωτήρη Πατατζή, Γιώργου Σεβαστίκογλου, Νίκου Σημηριώτη, Αλέξη Σολομού, Νίκου Σπάνια και Δανάης Στρατηγοπούλου για την ιδιαίτερη, μικρότερη ή μεγαλύτερη, συμβολή τους.

Το ισπανικό θέατρο στην ελληνική σκηνή.

Μια σπουδαία πηγή μεταφράσεων είναι εκείνες που έγιναν για τις ανάγκες της ελληνικής σκηνής και δεν εξεδόθησαν ποτέ. Την ύπαρξή τους την γνωρίζουμε από τα δημοσιευμένα και μη παραστασιολόγια και τα 70.000 περίπου προγράμματα που φυλάσσονται στο Θεατρικό Μουσείο της Αθήνας. Οι μεταφράσεις αυτές, εκτός ολίγων εξαιρέσεων, δεν είναι βέβαια εκμεταλλεύσιμες από την φιλολογία, διότι η ζωή τους ήταν συνομήλικη με την διάρκεια των παραστάσεων, είναι όμως, αξιοποιήσιμες ως στοιχεία για την ευρύτητα των πολιτισμικών σχέσεων των δύο λαών.

Μεταφρασεολογικά και άλλα θέματα.

Παράπλευρη με την καθαρή μεταφραστική λογοτεχνική συμβολή των Ελλήνων μεταφραστών στην γνωριμία και την πρόσληψη της ισπανικής λογοτεχνίας από την ελληνική γλώσσα και πολιτισμό είναι και η φιλολογική, η οποία έχει να κάνει με τα μεταφρασεολογικά και άλλα θέματα που συζητούνται στις πολύ ενδιαφέρουσες¹³⁹, πολλές φορές, εισαγωγές και τα σχόλια των μεταφραζομένων έργων.

Ένα πρόβλημα κοινό στην μεταφρασεολογία είναι η μετάφραση της μετάφρασης, κατά την οποία ο μεταφραστής βάζει ένα «πρίσμα» ανάμεσα στον ξενόγλωσσο αναγνώστη, με αποτέλεσμα να χάνεται η ποιητική «οξύτητα» και να μένει τελικά μια φλούδα αντί για τον «ολόχυμο καρπό που πήρε από τα χέρια του συγγραφέα ο μεταπλάστης»¹⁴⁰. Το φαινόμενο αυτό είναι συχνό κατά τον 19^ο αιώνα, κατά τον οποίο αρκετές φορές η διάμεση γλώσσα ήταν η γαλλική¹⁴¹. Αυτό το γεγονός το εντοπίζουμε και στην περίπτωση της ισπανικής λογοτεχνίας που μεταφράσθηκε στα ελληνικά. Έτσι, αρκετές μεταφράσεις έργων της ισπανικής λογοτεχνίας που εκδόθηκαν τον 19^ο αιώνα γίνονται από τα γαλλικά, είτε το αναφέρουν, όπως στην περίπτωση της μετάφρασης του *Δον Κιχώτη* του Σκυλίση από την γαλλική του Florian¹⁴², και του εξάτομου μυθιστορήματος του Manuel Fernández y González, *Ο μάγειρος του βασιλέως* από τον Δημ. Κονταρίνη (Αθήνα, 1875, 1876), είτε δεν το αναφέρουν, όπως στην μετάφραση της *Γαλάτειας* του Θερβάντες από τον Ε.Δ.Ηλιόπουλο (Πάτρα 1836) και του *Δον Κισότ*, μετάφραση και διασκευή αγνώστου (Αθήνα 1860), που γίνονται από τα γαλλικά. Το φαινόμενο περιορίζεται δραστικά κατά τον 20^ο αιώνα, χωρίς να εξαφανίζεται. Επίσης, παρατηρείται η τακτική της μετάφρασης από δίγλωσση γαλλο-ισπανική έκδοση, όπως *Το σπίτι της Μπερνάντας Άλμπα* του Λόρκα από τον Γιώργη

¹³⁷ Η πρώτη έκδοση έγινε από τον Κέδρο το 1956· έκτοτε πολλές επανεκδόσεις.

¹³⁸ Έως το 2009 πουλήθηκαν 59.000 αντίτυπα· πρβ. σημ. 18.

¹³⁹ Για παράδειγμα αναφέρω τις εισαγωγές των: Κ. Καρθαίου, «Ο Θερβάντες και το έργο του» στο: Μιχ. Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, Αθήνα, «Αετός», 1944, σσ. 5-22, Π. Πρεβελάκη, «Το κλασικό ισπανικό θέατρο κι ο Καλντερόν» στο: Καλτερόν ντε λα Μπάρκα, *Η ζωή είναι όνειρο*, Αθήνα 1939, σσ. ζ' - κα', της Ιουλίας Ιατρίδη, «Ραμόν ντε Βαλλιέ ντε Ινκλάν» στο: Ινγκλάν, *Θεϊκά λόγια*, Αθήνα, Δωδώνη, [1970], σσ. 7-54, του Νίκου Σημηριώτη η άτιτλη εισαγωγή στο: Λόρκα, *Ποιήματα*, ό.π. (σημ. 51), σσ. 7-29, και του Ηλία Ματθαίου, «Εισαγωγή» στο: Θερβάντες, *Η Τσιγγανοπούλα*, ό.π. (σημ. 23), σσ. 9-40.

¹⁴⁰ Βλ. Σταύρου Μελισσηνού, «Πρόλογος» στο: *Τραγούδια από τον Ματωμένο Γάμο* του Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, Αθήνα, 1966, σ. 3.

¹⁴¹ Κασίνης, *Βιβλιογραφία*, ό. π. (σημ. 1), σ. κβ'.

¹⁴² Ιω. Ισιδώριδης Σκυλίσης, «Πρόλογος του μεταφραστή», στο: Μιχ. Κερβάντου, *Δον Κιχώτης ο Μαγκήσιος*, εν Τεργέστη 1864, σ. VI: «μετεφράσαμεν εκ μεταφράσεως γαλλικής, της του Φλωριανού».

Κότσιρα (Αθήνα 1970)¹⁴³ και η *Συνέντευξη της κυρίας νεκρής Σμιθ από τα φαντάσματά της* του Άρκος¹⁴⁴. Μια άλλη σχετική περίπτωση είναι η μετάφραση γαλλόφωνων έργων Ισπανών συγγραφέων στα ελληνικά, όπως οι *Αδιάφοροι* του Don Enrique Gaspar y Rimbao, προξένου της Ισπανίας στην Ελλάδα το 1870¹⁴⁵, και τα μυθιστορήματα του Agustín Gomez Arcos, *Το σαρκοβόρο αρνί*¹⁴⁶ και *Ένα πουλί κάηκε ζωντανό*¹⁴⁷.

Πέραν της συνήθειας αυτής, στις εισαγωγές των μεταφραζομένων έργων συζητούνται σπουδαία θέματα της μεταφρασεολογίας. Ο Ξενόπουλος σχολιάζοντας την μετάφραση της *Πελαργοφωλιάς* του Anaya από τον Αλ. Φίτσιο υπογραμμίζει το αυτονόητο, πως «καμιά μετάφραση, κανενός έργου, δεν αποδίδει όλες του τις ομορφιές»¹⁴⁸. Για να περιορισθούν όσον είναι εφικτό οι απώλειες αυτές, οι μεταφραστές απορρίπτουν την *κατά λέξιν* μετάφραση και επιδιώκουν να σωθεί το πνεύμα του κειμένου και να εγκλιματισθεί το έργο στα ελληνικά: «δεν μας φαίνεται μετάφρασις αξία λόγου το μεταφράζειν άλλως πως», γράφει ο Σκυλίσσης στον πρόλογο της μετάφρασης του *Δον Κιχώτη*¹⁴⁹. Ο Κοσμάς Ξενάκης στις σοβαρές δυσκολίες που αντιμετωπίζει ο μεταφραστής σχετικά με τους τρόπους, με τους οποίους θα μεταφερθεί από τα ισπανικά στα ελληνικά η έννοια, η τοπική έκφραση, η γλωσσική συνήχηση, το ηχόχρωμα, η εικόνα, προτείνει την ελεύθερη μετάφραση, που τα συνδυάζει όλα αυτά¹⁵⁰. Οι μεταφράστριες του μυθιστορήματος του Juan Goytisolo, *Στοιχεία ταυτότητας*, για να διασώσουν ό,τι περισσότερο γίνεται από την ιδιομορφία του έργου, κράτησαν την έλλειψη στίξης, την στοίχιση του κειμένου και αμετάφραστα τα πολλά αποσπάσματά του σε ξένες γλώσσες¹⁵¹. Στην μετάφραση, βέβαια, της ποίησης τα πράγματα γίνονται ακόμη πιο απαιτητικά. Ο Άρης Δικταίος προσπαθεί να συνδυάσει κάτι πολύ δύσκολο· να σεβασθεί τον ρυθμό και τον λόγο του ξένου ποιητή, αλλά και να φιλοτεχνήσει την «μεταγλώττισή του σ' έναν οικείο, στον Έλληνα, ρυθμό»¹⁵². Ο Κώστας Τσιρόπουλος στην επιλογή του από τις *Poesias Completas* του Antonio Machado μεταφράζει σε ελεύθερο στίχο, διότι έτσι, γράφει, αποφεύγεται η επιτήδευση και η πίεση που ασκεί στον μεταφραστή η επιταγή της «μετρικής τελειότητας», που «συχνά αντιστρατεύεται την ομορφιά, την εσωτερική αρμονία και την αυθορμησία του ποιητικού έργου»¹⁵³. Ο Λιβέρης αναφερόμενος στις μεταφράσεις Ισπανών ποιητών σε ελεύθερο στίχο ψέγει τους Έλληνες μεταφραστές, διότι, κατά την γνώμη του, είτε αποδίδουν τον ελεύθερο στίχο κατά λέξη ή μιμούνται ακαλαίσθητα τον ελεύθερο στίχο, επειδή δεν έχουν καταλάβει πως η «γλώσσα-μας είναι κατεξοχήν

¹⁴³ Στο παρασελίδιο σημείωμα της σελίδας 6 αναφέρεται ότι η μετάφραση έγινε με βάση την γαλλική του André Balamich (Gallimard 1953)· βλ. Λορκα, *Το σπίτι της Μπερνάντας Άλμπα*, Αθήνα 1970.

¹⁴⁴ Βλ. Λεωνίδας Χρηστάκης, «Πρόλογος» στο: Agustín Gomez Arcos, ό.π. (σημ. 99), σ. 8.

¹⁴⁵ Βλ. *Οι Αδιάφοροι*, δράματιον εις πράξιν μίαν . . . , μεταφρασθέν . . . υπό Ιωάννου Καμπύρογλου, εν Αθήναις 1874, και εν Κωνσταντινουπόλει 1882.

¹⁴⁶ Μετάφραση Κατερίνας Μόκκα, Αθήνα, Οδυσσεάς, 1981, και β' έκδοση 1991.

¹⁴⁷ Μετάφραση Λήδας Παλλαντίου, Αθήνα, Ωκεανίδα, 1987.

¹⁴⁸ Γρ. Ξενόπουλος, «Εντυπώσεις από το διάβασμα της *Πελαργοφωλιάς* του Ανάγια» στο: S.

Gonzalez Anaya, *Η πελαργοφωλιά*, μετ. Αλέξ. Χ. Φίτσιου, Αθήνα, 1946, σ. VIII.

¹⁴⁹ Ιω. Ισιδωρίδης Σκυλίσσης, «Πρόλογος του μεταφραστού» στο: Μιχ. Κερβάντου, *Δον Κιχώτης*, ό.π. (σημ. 4), σσ. VI-VII.

¹⁵⁰ Βλ. «Σημείωμα του μεταφραστή» στο: Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, *Το Κοινό - Κωμωδία χωρίς τίτλο*, Αθήνα, Άγρα, 1981, σ. 22.

¹⁵¹ Βλ. την «Αναφορά στη μετάφραση» στο: Juan Goytisolo, *Στοιχεία ταυτότητας*, μετ. Κλαίρη Σταθάτου, Δώρα Χαϊκάλη, Αθήνα, Κέντρο Ισπανικών Σπουδών, 1984, σ. 13.

¹⁵² Άρης Δικταίος, «Πρόλογος» στο: Φ. Γκ. Λόρκα, *Ποιήματα*, ό.π. (σημ. 57), σ. 18.

¹⁵³ Βλ. την «Εισαγωγή» του Κώστα Τσιρόπουλου στο: Αντόνιο Ματσάδο, *Ποιήματα*, Αθήνα, Οι Εκδόσεις των Φίλων, 1972, σ. 15.

γλώσσα προσωδιακή»¹⁵⁴. Ο Παντελής Πρεβελάκης εκλαμβάνει την μετάφραση θεατρικού έργου του Καλντερόν ως «μοναδική ευκαιρία, για να καταλάβ(ει) το μηχανισμό και να δοκιμάσ(ει) τις δυνατότητες της νεοελληνικής γλώσσας»¹⁵⁵.

Στις εισαγωγές εντοπίζουμε, επίσης, ενδιαφέρουσες επισημάνσεις για χαρακτηριστικά είδη της ισπανικής λογοτεχνίας, όπως τα «autos sacramentales», τις μονόπρακτες δραματοποιήσεις του μυστηρίου της Θείας Ευχαριστίας, με αφορμή την μετάφραση έργων του Καλντερόν, την «βάρβαρη κωμωδία» και το «εσπερπέντο», που συζητούνται στην μακρά εισαγωγή της Ιατρίδη, με αφορμή την μετάφραση του έργου του Ινκλάν, *Θεϊκά λόγια*¹⁵⁶, την αναφορά στην χαρακτηριστική τεχνική «*ricaresca*» στα σχόλια της μετάφρασης των μυθιστορημάτων *Εσωτερική εξορία* του Σαλαμπέρ¹⁵⁷ και του *Μυστηρίου της στοιχειωμένης κρύπτης* του Eduardo Mentoza¹⁵⁸.

Σ' έναν τόπο στον οποίο στέκονται ιδιαίτερα οι Έλληνες μεταφραστές στα σχόλιά τους είναι η αναφορά στις διασταυρώσεις της ελληνικής με την ισπανική λογοτεχνία, όπως η εκμετάλλευση θεμάτων της αρχαίας ελληνικής μυθολογίας και λογοτεχνίας. Λ.χ. ο Καρθαίος αναφέρεται στο ποιμενικό μυθιστόρημα του Θερβάντες *Γαλάτεια*, καθώς και στο ποιητικό έργο του *Ταξίδι στον Παρνασσό*¹⁵⁹, η Καίτη Κάστρο στην χρήση πολλών μυθολογικών στοιχείων στα έργα του Lope de Vega, όπως η Περσεφόνη, η Κίρκη, η Αμαρυλλίς, η Δωροθέα, η Φυλλίς, κ.ά.¹⁶⁰ Ο Ibañez έδωσε τον τίτλο *Αργοναύτες* στο πεζό έπος των ισπανικών κατακτήσεων του Νέου Κόσμου, όπως επισημαίνεται στον πρόλογο της μετάφρασης του *Mare nostrum*¹⁶¹. Η Ιουλία Ιατρίδη επισημαίνει την χρήση πολλών ελληνικών μυθολογικών θεμάτων από τον Galdós στα σκηνικά έργα του, όπως: *Κασσάνδρα*, *Η Θάλεια στην κόλαση*, *Αλκηστη*, *Ηλέκτρα*¹⁶². Βαθιά επηρεασμένος από την ελληνική μυθολογία είναι ο Καταλανός συγγραφέας Salvador Espriu, όπως επισημαίνει ο Τσιρόπουλος: *Λαΐα*, *Η Αριάδνη στον κομικοτραγικό λαβύρινθο*, *Θάυμα στα Κύθηρα* (αφηγηματικά έργα), *Αντιγόνη*, *Φαίδρα* (σκηνικά), *Τα άσματα της Αριάδνης*, *Το τέλος του λαβυρίνθου* (ποιητικά). Μάλιστα, στις ποιητικές πρόζες του οι βράχοι, το γαλάζιο, η θάλασσα «αποτελούν» μια συγκλονιστική ανάπλαση του αρχαίου ελληνικού κόσμου στον καιρό μας, μια εκδοχή των αθάνατων επιφανειών των ιδεών της ζωής»¹⁶³. Επισημαίνονται ακόμη ο Juan Valera ως βαθύς γνώστης της ελληνικής φιλολογίας και μεταφραστής του Λόγγου και του Αισχύλου¹⁶⁴ και, βέβαια, ο Miguel de Unamuno, ο οποίος ε γνώριζε πλέον επαγγελματικά την αρχαία αλλά και την νεώτερη ελληνική λογοτεχνία¹⁶⁵.

¹⁵⁴ Α.Ι.Λιβέρης, σημείωμα στο: *Ο Φεντερίκο Γκαρθία Λόρκα, τραγουδάει ελληνικά*, ό.π.(σημ. 60), σ. 15.

¹⁵⁵ Παντελής Πρεβελάκης, «Επίμετρο, στο: Καλντερόν ντε λα Μπάρκα, *Η ζωή είναι όνειρο*, εισαγωγή και μετάφραση Παντελή Πρεβελάκη Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών, 1975, σ. 17.

¹⁵⁶ Ιουλία Ιατρίδη, «Ραμόν ντελ Βαλλιέ Ινκλάν» στο: Ραμόν ντελ Βαλλιέ Ικλάν, *Θεϊκά λόγια*, Αθήνα, Δωδώνη, [1970], σ. 51.

¹⁵⁷ Βλ. τον «Πρόλογο» του Κλωντ Κουφόν στο: Μιγκουέλ ντε Σαλαμπέρτ, *Εσωτερική εξορία*, μετάφραση Διονυσία Μπιτζιλέκη, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982, σ. 9.

¹⁵⁸ Βλ. το ανυπόγραφο «Εισαγωγικό σημείωμα» στο: Εντουάρντο Μεντόθα, *Το μυστήριο της στοιχειωμένης κρύπτης*, μετάφραση Μάγια-Μαρία Ρούσσου, Αθήνα, Αστάρτη, 1984, σ. 8.

¹⁵⁹ Κ. Καρθαίος, «Ο Θερβάντες και το έργο του» στο: Μιχ. Θερβάντες, *Δον Κιχώτης*, Αθήνα, «Αετός», 1944, σ. 19.

¹⁶⁰ Καίτη Κάστρο, «Πρόλογος» στο: Λόπε ντε Βέγα, *Φουεντεοβεχούνα «Προβατοπηγή»*, ό.π. (σημ. 90), σσ. 7- 19.

¹⁶¹ Βλ. στο ανώνυμο προλογικό σημείωμα «Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ» στο: Βιθέντε Μπλάσκο Ιμπάνιεθ, *Mare nostrum*, ό.π. (σημ. 103), σ. 5.

¹⁶² Ιουλία Ιατρίδη, «Πρόλογος» στο: Μπενίτο Πέρεθ Γκαλδός, *Τριστάνα*, μετάφραση - πρόλογος Ιουλία Ιατρίδη, Αθήνα, Αίολος, 1984, σ. 15.

¹⁶³ Κ. Ε. Τσιρόπουλος, «Εισαγωγή» στο: Σαλβαδόρ Εσπρίου, *Κοιμητήρι της Σινέρα*, Αθήνα, Αστράλαβος / Ευθύνη, 1983, σ. 11.

¹⁶⁴ Αντώνιος Φραβασίλης, «Ιωάννης Βαλέρας», στο *Πεπίτα Χιμένες*, ό.π. (σημ. 128), σ. 5.

¹⁶⁵ Βλ. παραπάνω σσ. 8-9.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στο «Παράρτημα» της μελέτης αυτής αναφέρομαι μόνον στατιστικά στην περίπτωση της ισπανόφωνης λογοτεχνίας της Λατινικής Αμερικής, η οποία αποτελεί σπουδαίο κεφάλαιο της ισπανοφωνίας. Οι ισπανόφωνοι συγγραφείς της Λατινικής Αμερικής θεωρούν ως μητέρα - τροφό της λογοτεχνίας τους την Ισπανία, όπου πολλοί από αυτούς σπούδασαν ή/και εγκαταστάθηκαν εκεί. Η έκρηξη της ανακάλυψης της λατινοαμερικανικής λογοτεχνίας έγινε στην Ευρώπη την δεκαετία του '60 και επεκτάθηκε αμέσως και στην Ελλάδα¹⁶⁶. Το ενδιαφέρον για την λατινοαμερικανική λογοτεχνία κορυφώνεται στην Ελλάδα την δεκαετία του '80. Συνολικά έχουμε χαρτογραφήσει 215 βιβλιογραφικές μονάδες, που προέρχονται από 52 συγγραφείς και 12 χώρες. Οι πιο μεταφρασμένοι συγγραφείς στα ελληνικά είναι ο Αργεντινός Jorge Luis Borges με 38 βιβλιογραφικές μονάδες, ο Κολομβιανός Gabriel Garcia Marquez με 22 και ο Χιλιανός Pablo Neruda με 20.

Στον παρακάτω κατάλογο αναφέρονται πρώτα οι ανθολογίες από την λατινοαμερικανική λογοτεχνία και στην συνέχεια, κατά αλφαβητική σειρά των χωρών προέλευσης, οι συγγραφείς των έργων και ο αριθμός των βιβλιογραφικών μονάδων:

Γ.Δ.Χουρμουζιάδης, *Ποιητική Ανθολογία της Λατινικής Αμερικής. Είκοσι δημοκρατίες, τρία βραβεία Νόμπελ*: Γκαμπριέλ Μιστράλ, Άνχελ Αστουρίας, Πάμπλο Νερούντα, Αθήνα, Σιδέρης, 1974, Σοφία Εμμ. Χατζιδάκη, *Ποίηση της Λατινικής Αμερικής*, Αθήνα 1980, Ρήγας Καππάτος, *16 Λατινοαμερικανοί ποιητές*, Αθήνα, Α. Καραβίας, 1980, Φ.Δ.Δρακονταειδής, *Πεζογράφοι της Λατινικής Αμερικής*, μετάφραση από τα ισπανικά, εισαγωγή και σημειώματα, Θεσσαλονίκη, Εγνατία, 1978, και β' έκδοση, Αθήνα, Παρατηρητής, 1983.

ΑΡΓΕΝΤΙΝΗ: Abelard Arias: 2, Jorge Luis Borges: 38, Jorge Luis Borges - Adolfo Bioy Casares: 2, Jorge Luis Borges - Margarita Quintero: 1, Adolfo Bioy Casares: 3, Nicolas Cocaro: 1, Julio Cortázar: 10, Ernesto Sabato: 3, Osvaldo Soriano: 1, Alfredo Varela: 1.

Γ. Δ. Χουρμουζιάδης, *Ανθολογία αργεντινών διηγήματος*, Αθήνα, Βάκων, 1967.

Ανθολογία Αργεντινών πεζογράφων, Εισαγωγή, ανθολογία, μετ. Γ.Δ.Χουρμουζιάδης, Αθήνα, Ύψιλον, 1983.

BENEZOYΕΛΑ: Miguel Otero Silva: 1.

ΒΡΑΖΙΛΙΑ: Jorge Amado: 15, Z. M. Masiano de Asiz: 1.

ΓΟΥΑΤΕΜΑΛΑ: Miguel Angel Asturias: 4.

ΙΣΗΜΕΡΙΝΟΣ: Jorge Icaza: 1.

ΚΟΛΟΜΒΙΑ: David Sánchez Juliao: 1, Gabriel Garcia Marquez: 22, Gabriel Garcia Marquez & Κάρμε Σόλε Βεντρέλ: 1, Jorge Zalamea: 2.

ΚΟΥΒΑ: Reynaldo Arenas: 2, Manuel Cofiño: 2, Luis Rojelio Nogeras: 1, José Soler Puig: 2, José Triana: 1, Armando Valladares: 1, Raul Valdes Vivo: 1.

ΜΕΞΙΚΟ: Mariano Azuela: 1, J. M. G. le Clezio: 2, Carlos Fuentes: 8, Jorge Ibarguengoitía: 1, Octavio Paz: 7, Juan Rulfo: 2, Hugo Gutierrez Vega: 2.

ΟΥΡΟΥΓΟΥΑΗ: Eduardo Galeano: 2, Fernando Veramenti: 1.

ΠΑΡΑΓΟΥΑΗ: Augusto Roa Bastos: 1.

ΠΕΡΟΥ: Edgardo de Habich: 1, Mario Vargas Llosa: 12, Julio Ramon Ribeyro: 1, Manuel Scorza: 3, Cesar Vallejo: 2.

ΧΙΑΗ: Isabel Allende: 8, Carmen Castillo: 1, José Danoso: 5,

¹⁶⁶ Βλ. Γιώργος Ρούβαλης, «Μια χώρα, μια λογοτεχνία, ένας συγγραφέας» στο Julio Ramon Ribeyro, *Ο λόγος του μουγκού*, Αθήνα, Κέδρος, 1981, σ.10.

Pablo Neruda: 20, Jorge Montes: 1, Nicanor Parra: 1, Eulogio Suárez: 1.

Ρήγας Καππάτος-Pedro Lastra, *Ανθολογία χιλιανού διηγήματος*, Αθήνα, Καστανιώτης, 1989.

Οι σημαντικότεροι μεταφραστές της ισπανόφωνης λογοτεχνίας της Λατινικής Αμερικής είναι κατ' αλφαβητική σειρά:

Αγγελική Αλεξοπούλου, Τάκης Βαρβιτσιώτης, Γ. Βέης, Βασίλης Βιτσαξής, Τάσος Δενέγρης, Φ.Δ.Δρακονταειδής, Βασίλης Ιατρίδης, Βίκτωρ Ιβάνοβιτς, Δημήτρης Καλοκύρης, Λάμπρος Καμπερίδης, Ισμήνη Κανσή, Ρήγας Καππάτος, Ν. Δ. Καρούζος, Βαγγέλης Κατσάνης, Κώστας Κοτζιάς, Κώστας Κουντούρης, Αχιλλέας Κυριακίδης, Α.Ι.Λιβέρης, Ηλίας Ματθαίου, Κλαίτη Μπαράχας-Σωτηριάδου, Λήδα Παλλαντίου, Μάγια-Μαρία Ρούσσου, Σπύρος Σκιαδαρέσης, Δανάη Στρατηγοπούλου, Γ.Δ.Ταμβίσκος, Σπύρος Τσακνιάς, Τασία Χατζή, Σοφία, Εμμ. Χατζιδάκη, Γ.Δ.Χουρμουζιάδης.

Επιλέγω: «Η ελληνική ψυχή, λέει ο Ξενόπουλος, έχει πολύ περισσότερη σχέση κι ομοιότητα με την Ισπανική, παρά με οποιαδήποτε άλλη». Για την τεκμηρίωση της αξιωματικής αυτής θέσης πιστεύω πως θα προσφέρει πολλά η μελέτη¹⁶⁷ της διασταύρωσης των δύο λογοτεχνιών μέσω της μετάφρασης με την αμφίπλευρη συνανάγνωση των κειμένων από τους Έλληνες και τους Ισπανούς νεοελληνιστές.

Αρτεμς, Απρίλιος - Οκτώβριος 2010.

Κ. Γ. ΚΑΣΙΝΗΣ

¹⁶⁷ Πιστεύω πως η προσεχής πλήρης δημοσίευση της ανακοίνωσης αυτής με την βιβλιογραφία όλων των ελληνικών μεταφράσεων από την ισπανική και την ισπανόφωνη λογοτεχνία θα συμβάλει στην προσπάθεια αυτή.